

Słowniczek pojęć związanych z kulturą żydowską Aneks do broszury „Przywróćmy Pamięć – materiały edukacyjne”

ARKA PRZYMIERZA skrzynia, w której w czasach biblijnych przechowywane były tablice z dziesięciorgiem przykazań.

ARON HA-KODESZ (hebr. święta skrzynia) wnęka w ścianie sali głównej synagogi, w której przechowuje się zwoje Tory; symbolizuje (→)Arkę Przymierza. Aron HaKodesz umieszczany jest we wschodniej ścianie synagogi, symbolicznie skierowanej w stronę Jerozolimy.

ASZKENAZYJCZYCY Żydzi aszkenazyjscy, wywodzący się ze społeczności żydowskiej osiadłej w średniowieczu w Niemczech. Aszkenazyjczykami określa się Żydów Europy Środkowej i Wschodniej, których łączył wspólny język - (→)jidisz. Stworzyli odrębną kulturę i elementy liturgii, różne od Żydów (→)sefardyjskich. Obecnie stanowią 80% społeczności żydowskiej na świecie i ok. 45% - w Izraelu.

BABINIEC (hebr. *ezrat naszim*) wydzielona część (→)synagogi, w której mogą przebywać kobiety.

BALSAMINKA ozdobna puszka na wonności, która używana jest podczas zakończenia szabatu, czyli (→)hawdali.

BAR MICWA (aram., hebr. syn przykazania) ceremonia, podczas której chłopiec, który skończył trzynaście lat, staje się zgodnie z prawem żydowskim dorosłym człowiekiem. Podczas bar micwy chłopiec po raz pierwszy jest wzywany do odczytania i skomentowania fragmentu (→)Tory w (→)synagodze.

BAT MICWA (hebr. córka przykazania) ceremonia, podczas której dziewczynka, która skończyła dwanaście lat, zostaje uznana według prawa żydowskiego za dorosłą.

BIMA (hebr. miejsce wyniesione, wywyższone) podest w (→)synagodze, z którego odczytuje się (→)Torę oraz prowadzi modlitwy.

BRIT MILA (hebr. przymierze obrzezania) rytualne usunięcie napletka (obrzezanie), symbolizujące przymierze Boga z Abrahamem. Obrzezania dokonuje się w ósmym dniu życia; w czasie obrzędu chłopcu nadaje się imię.

CADYK (hebr. *cadik* - sprawiedliwy) charyzmatyczny przywódca wspólnoty (→)chasydzkiej, wokół którego gromadzili się uczniowie. Otaczany niezwykłą czcią jako pośrednik między ludźmi a Bogiem, często był uważany za cudotwórcę. Więcej na str. 22.

CEDAKA (hebr. sprawiedliwość) dobroczynność, jeden z ważniejszych nakazów etycznych religii żydowskiej.

CHAŁA bułka, którą tradycyjnie jada się podczas kolacji (→)szabasowej.

CHANUKA (hebr. poświęcenie), Święto Świąteł; trwające osiem dni święto upamiętniające zwycięskie powstanie Machabeuszy w II w. p.n.e. Przez osiem dni zapala się kolejne

świeczki w (→)chanukiji, aby uczcić cud, który zdarzył się podczas tego powstania. Więcej na str. 19

CHANUKIJA specjalny ośmioramienny świecznik zapalany podczas (→)Chanuki. Chanukija ma czasem także dziewięć miejsc na dodatkową świecę, (→)szamesa, którą zapala się wszystkie pozostałe.

CHASYD (hebr. *chassid* – pobożny) wyznawca (→)chasydyzmu.

CHASYDYZM (hebr. *chassid* – pobożny) ruch religijno-mistyczny, powstały w XVIII w., opozycyjny wobec dotychczasowej religijności, opartej na ścisłym przestrzeganiu Prawa, skupiony wokół (→)cadyków. Więcej na str. 22

CHEDER (hebr. pokój, sala) szkoła religijna dla chłopców w wieku od 3 do 13 roku życia.

CHEWRA KADISZA (aram. święte bractwo) bractwo pogrzebowe. Więcej na str. 16

CHUMASZ (hebr. *chamesz* - pięć) potoczna nazwa Pięcioksięgu Mojżesza, pierwszych pięć ksiąg biblijnych (Rdz., Wj., Lb., Kpł., Pwp.). Więcej na str.14

CHUPA (hebr. baldachim) baldachim, pod którym odbywa się ceremonia zaślubin.

CICIT (hebr. frędzle), **CYCES** (jid.) skręcone białe sznurki umieszczone w rogach (→)tałesu, dla przypomnienia o konieczności przestrzegania przykazań. Zobacz: Lb.15,39.

DIASPORA (grec. rozproszenie) określenie wszystkich społeczności żydowskich żyjących poza Izraelem.

DRAJDEL czworoboczny bączek, typowy prezent dla dzieci na święto (→)Chanuka. Na jego czterech ściankach napisane są hebrajskie litery: **נ, ג, ה, ש**, pierwsze litery słów: "nes gadol haja szam", co oznacza "cud wielki był tam". Więcej na str. 20

EREC ISRAEL (hebr. Ziemia Izraela) nazwa Palestyny; w czasach przed powstaniem Państwa Izrael było to w (→)diasporze określenie, które podkreślało tęsknotę za ziemią przodków. Więcej na str. 29

FILAKTERIE (gr. *phylaktér* – strażnik) zobacz: tefillin.

GEMARA (hebr. *gamar* - uzupełniać) zbiór komentarzy uzupełniających do (→)Miszny. Jest dziełem uczonych, zwanych amoraïtami i wraz z Miszną tworzy (→)Talmud.

GET (aram. dokument) dokument rozwodowy.

GWIAZDA DAWIDA sześcioramienna gwiazda utworzona z dwóch przenikających się trójkątów równoramiennych. Symbolizuje przenikanie się świata widzialnego i niewidzialnego, połączenie przeciwieństw. Uznana przez (→)syjonistów za emblemat narodowy, a w 1948 roku umieszczona na fladze państwa Izrael.

HAGADA (hebr. opowieść) rodzaj przypowieści interpretującej i wyjaśniającej tekst biblijny. Określenie hagada odnosi się do tych części literatury talmudycznej, które nie dotyczą

bezpośrednio zagadnień związanych z prawem żydowskim; hagada ma zwykle charakter nauk etycznych.

HALACHA (hebr. prawo, reguła) religijne przepisy prawne zapisane głównie w (→)Talmudzie. Dla wyznawców judaizmu jest ona punktem odniesienia we wszelkich wątpliwościach i sporach religijnych.

HASKALA (hebr. oświecenie) nurt w kulturze żydowskiej rozwijający się w Europie w końcu XVIII w. pod wpływem europejskiego oświecenia. Wśród założeń haskali znalazł się postulat otwarcia się Żydów na świat (asymilacji) oraz obywatelskiego zaangażowania w sprawy krajów, na terenie których zamieszkiwali. Haskala umożliwiła wielu intelektualistom pochodzenia żydowskiego włączyć się w proces kształtowania kultury europejskiej.

HA-SZEM zobacz: Imię Boga.

HAWDALA (hebr. oddzielenie) ceremonia kończąca (→)szabat, obchodzona w sobotę po zachodzie słońca. Do czasu odprawienia hawdali obowiązuje szabat, zatem nie wolno podejmować żadnej pracy zakazanej w dni świąteczne.

IMIĘ BOGA w judaizmie uważa się imię Boga za najświętsze słowo. W (→)Torze na określenie Boga występują słowa Elohim lub cztery litery JHWH (tzw. tetragram). W przeszłości mogli je wymawiać tylko wyżsi kapłani w święto (→)Jom Kipur, jednak od zburzenia Świątyni Jerozolimskiej wymawianie go zostało zabronione; dlatego też nie jest już dzisiaj znane jego brzmienie. Podczas czytania świętych tekstów imię Boga zastępuje się słowem Adonaj (hebr. Panie Mój), Ha-Szem (hebr. Imię), Baruch Hu (hebr. Błogosławiony On).

JAD, JADIT (hebr. ręka) wskazówka w kształcie dłoni używana do wskazywania odczytywanego fragmentu (→)Tory. Bezpośrednie dotyknięcie zwoju jest zakazane.

JARMUŁKA (hebr. *jarea Malach* – bojaźń przed Królem) zobacz: kipa.

JESZIWA (hebr. posiedzenie) wyższa szkoła talmudyczna dla chłopców powyżej 13 roku życia. Mogą się w niej uczyć do chwili ślubu.

JIDYSZ język, którym posługiwała się większość (→)aszkenazyjczyków do II wojny światowej. Jego podstawę stanowi język niemiecki z dużą częścią słownictwa hebrajskiego, romańskiego i słowiańskiego. Zapisywany jest alfabetem hebrajskim. W chwili wybuchu II wojny światowej posługiwało się nim około jedenastu milionów ludzi.

JOM HA ACMAUT Dzień Niepodległości Izraela, święto upamiętniające powstanie w 1948 roku państwa żydowskiego.

JOM JERUSZALAIM Dzień Jerozolimy, święto upamiętniające zjednoczenie obu części stolicy Izraela.

JOM KIPUR (hebr. dzień pojednania) najważniejsze święto żydowskie upamiętniające dzień, w którym Mojżesz zszedł z góry Synaj z drugimi Tablicami Dekalogu, otrzymanymi od Boga na znak przebaczenia za grzech bałwochwalstwa. Zobacz: Kpł. 23, 26-32; Lb. 29, 7-11. Więcej na str. 18

JORCAJT (jid. rocznica) rocznica śmierci. Zwyczaj nakazuje w tym dniu zapalić świecę za duszę zmarłego, odwiedzić jego grób i rozdać jałmużnę.

KABAŁA (hebr. tradycja ustna) mistyczny nurt w judaizmie powstały w średniowiecznej Hiszpanii.

KADISZ (aram. święty) modlitwa wyrażająca uwielbienie Boga oraz prośbę o pokój, odmawiana podczas codziennych modłów w synagodze, a także przez żałobników po śmierci krewnego oraz w jej rocznicę (→)Jorcajt . Do odmówienia kadiszu potrzebny jest (→)minjan.

KAHAŁ (jid.) (hebr. *kehila*) gmina żydowska. Oznacza skupisko Żydów posiadające zorganizowaną strukturę wewnętrzną. Kahałem określa się również władze kierujące gminą.

KASZRUT (hebr. zdatność) zobacz: koszer.

KETUBA (hebr. dokument) kontrakt ślubny zawierający spis zobowiązań męża wobec żony.

KIDDUSZIN (hebr. uświęcenie) hebrajska nazwa związku małżeńskiego, podkreślająca jego wyjątkowe znaczenie.

KIRKUT (jid.) cmentarz żydowski.

KITEL (jid. koszula) długa, biała koszula rytualna. Używana do pochówku zmarłych, a także w trakcie święta (→)Jom Kipur, (→)Pesach oraz w czasie ceremonii zaślubin jako element uroczystego stroju męskiego.

KIBUC (hebr. siedziba) wspólnota rolnicza w Izraelu, ideologicznie związana z lewicą ruchu (→)syjonistycznego. Więcej na str. 30

KIPA (hebr. czapka) niewielka, okrągła czapeczka noszona przez mężczyzn na czubku głowy na znak szczególnej czci oddawanej Bogu. Używa się także określeń jarmułka lub mycka. Zgodnie z przepisami religijnymi, dorośli mężczyźni muszą ją nosić podczas modlitwy, jednak większość religijnych Żydów nosi ją cały czas.

KOSZER (jid.)(hebr. *kaszer* - właściwy) określenie odnoszące się do czystości rytualnej pokarmów i przedmiotów. Najczęściej jest ono używane do określenia reguł dotyczących żywności (tzw. *kaszrut*), które są w judaizmie ściśle określone i wywodzą się z nakazów Tory. Jedną z podstawowych reguł jest zakaz mieszania produktów mlecznych z mięsnymi, przy czym mięso musi pochodzić od zwierząt zabitych w sposób określony jasno w prawie żydowskim. Wolno spożywać jedynie mięso tych ssaków, które jednocześnie mają rozdzielone kopyta i przeżuwają. Istnieją także reguły określające czystość rytualną pozostałych zwierząt i pokarmów.

KUCZKI zobacz: Sukkot.

LADINO język (→)sefardyjczyków, dialekt języka hiszpańskiego powstały po wygnaniu Żydów z Półwyspu Iberyjskiego w latach 1492-1497, wzbogacony o elementy hebrajskiego i języków romańskich; pierwotnie zapisywany alfabetem hebrajskim, obecnie głównie alfabetem łacińskim. Na całym świecie językiem tym posługuje się dzisiaj około 200 tysięcy osób, głównie w Izraelu.

MACA (hebr.) rodzaj chrupkich placków przyrządzanych ze specjalnie w tym celu przygotowanej mąki i wody, bez użycia zakwasu; spożywane m.in. w święto (→)Pesach. Symbolizują pieczywo przygotowane w pośpiechu przez Żydów przed opuszczeniem Egiptu.

MACEWA (hebr. pomnik) tablica nagrobna, najczęściej umieszczana pionowo w szczycie grobu. Zwykle opatrzona inskrypcjami i przedstawieniami o charakterze symbolicznym. Więcej na str. 17

MENORA (hebr. świecznik) siedmioramienny świecznik używany w liturgii. Kształtem nawiązuje do pierwszej menory, która była ustawiana w Świątyni Jerozolimskiej przed (→)Arką Przymierza w nocy, co nakazuje (→)Tora. Wykonana była ze złota i zaginęła w niewyjaśnionych okolicznościach. Według jednej z interpretacji menora ma swoim kształtem symbolizować wszechświat. Menorą chanukową nazywa się czasem (→)chanukiję. Obecnie menora jest godłem Izraela.

MEGILA (hebr. zwój) zwój pergaminu, zawierający tekst jednej z pięciu ksiąg hebrajskich: Pieśni nad pieśniami, Rut, Lamentacji, Koheleta i Estery. Jeśli nie jest powiedziane dokładnie, o którą księgę chodzi, termin megila oznacza biblijną Księgę Estery.

MESJASZ (hebr. *maszjach* - pomazaniec) ten, który zostanie zesłany przez Boga na ziemię i który unicestwi wszelkie zło, zbawiciel. Żydzi wierzą, że gdy przyjdzie, umarli zmartwychwstaną, Świątynia Jerozolimska zostanie odbudowana i nastąpią czasy mesjańskie: *olam ha-ba* (przyszły świat).

MEZUZA (hebr. odrzwia) zwitek pergaminu z wypisanym ręcznie fragmentem modlitwy (→)Szma, umieszczony w podłużnym pudełeczku z drewna lub metalu i umocowany na wewnętrznej części framugi, po prawej stronie drzwi domu.

MICWA (hebr.) przykazanie, religijny obowiązek, a także szerzej – dobry uczynek.

MIDRASZ (hebr.) wyjaśnienie lub komentarz do ksiąg biblijnych, który opiera się na swobodnej interpretacji tekstu i często ma formę bliską opowieści lub legendzie.

MINJAN (hebr. liczba, kworum) według prawa religijnego, minjan stanowi dziesięciu dorosłych mężczyzn, których obecność jest konieczna do odprawienia modłów, a także niektórych rytuałów i modlitw.

MISZNA (hebr. powtórzenie) zbiór nauk interpretujących biblijne prawodawstwo oraz uznane obyczaje i praktyki religijne. Miszna stanowi podstawową część (→)Talmudu

MYCKA (niem. *Mütze* – czapka) zobacz: kipa.

MYKWA (hebr. zbiornik wody) łaźnia służąca do rytualnych kąpiei oczyszczających, a także rytualnego mycia (koszerowania) naczyń. Religijni Żydzi chodzą do mykwy przed porannymi modłami, a także przed świętem (→)Jom Kipur. W judaizmie ortodoksyjnym również kobiety zobowiązane są do pójścia do mykwy - po menstruacji, po porodzie i przed ślubem.

NER TAMID (hebr. wieczne światło) lampka zawieszona nad (→)aron ha-kodesz w (→)synagodze. Symbolizuje boską wieczność i wszechmoc.

OHEL (hebr. namiot) mały budynek wznoszony nad grobami zasłużonych (→)rabinów lub (→)cadyków.

PEJSY (hebr. *peot* - boki) długie, nie strzyżone pasma włosów, pozostawione najczęściej na skroniach oraz po bokach brody, zgodnie z biblijnym zakazem strzyżenia u mężczyzn włosów przed uszami.

PESACH, PASCHA (hebr. przejście) święto upamiętniające wyzwolenie Żydów z niewoli egipskiej. Więcej na str. 19

PURIM święto upamiętniające opisane w Księdze Estery udaremnienie spisku Hamana i ocalenie Żydów perskich. Więcej na str.20

RABIN (hebr. *rabbi* - mój mistrz) uczony w Piśmie, posiadający pozwolenie na nauczanie i orzekanie w kwestiach prawa i rytuału żydowskiego. *Rabbi* to także tytuł grzecznościowy, odnoszący się do nauczycieli lub innych poważanych członków gminy.

RODAŁY (niem. *Rodel* – zwój dokumentów) wałki, na które nawinięty jest zwój (→)Tory.

ROSZ HASZANA (hebr. początek roku), święto Nowego Roku, upamiętnia stworzenie świata. Po polsku nazywane bywa Trąbkami lub Świętem Trąbek. Więcej na str. 18

SĄDNY DZIEŃ zobacz: Jom Kipur.

SEFARDYJCZYCY (hebr. *Sfarad* – Hiszpania) potomkowie Żydów, którzy w starożytności osiedlili się na terenie Półwyspu Iberyjskiego i Prowansji, skąd zostali wypędzeni w XV wieku. Po wygnaniu osiedlili się na południu Europy, Niderlandach oraz na Bliskim Wschodzie. Język używany przez nich to (→)ladino.

SEDER (hebr. porządek) rytualny posiłek spożywany podczas pierwszego wieczoru święta (→)Pesach oraz podczas (→) Tu BiSzwat.

SIDUR (hebr. porządek) modlitewnik zawierający teksty modlitw i błogosławieństw

SIMCHAT TORA (hebr. radość Tory) święto z okazji zakończenia rocznego cyklu czytania (→)Tory w (→)synagodze.

SPRAWIEDLIWI WŚRÓD NARODÓW ŚWIATA odznaczenie ustanowione w 1953 roku przez instytut Yad Vashem w Jerozolimie, przyznawane osobom, które ratowały Żydów podczas II wojny światowej.

SUKKA szałas budowany na święto (→)Sukkot, w czasie którego spożywa się w nim posiłki.

SUKKOT (hebr. szałas) Święto Szałasów, nazywane po polsku Kuczki; święto upamiętniające czterdziestoletnią wędrówkę Żydów przez pustynię po wyjściu z Egiptu. Więcej na str. 19

SYJONIZM powstały w XIX wieku ruch postulujący utworzenie narodowego państwa żydowskiego na terenach zamieszkiwanych przez Żydów w czasach biblijnych. Jego głównym ideologiem był Teodor Herzl.

SYNAGOGA (gr. *synagōgē* - zgromadzenie), **BOŻNICA** (pol.) miejsce modlitw i studiowania (→)Tory przez wyznawców judaizmu.

SZABAT (hebr. odpoczynek), **SZABES** (jid.) dzień odpoczynku po tygodniu pracy, upamiętniający dzień, w którym Bóg odpoczął po stworzeniu świata. Szabat rozpoczyna się w piątek wieczorem uroczystą kolacją i zapaleniem świec, a kończy o zachodzie słońca w sobotę, ceremonią (→)hawdali. W czasie Szabatu dorosłych Żydów obowiązuje całkowity zakaz wykonywania pracy będącej przejawem panowania nad przyrodą i zmieniania świata. Prawo religijne wskazuje 39 prac zakazanych, jednak aby ich przypadkiem nie wykonać, zabronione są też czynności do nich podobne. Więcej na str. 18

SZAMES (hebr. pomocnik) pomocnik w (→)synagodze, a także nazwa dodatkowej, dziewiętej, świecy w (→)chanukiji, od której zapalane są wszystkie pozostałe.

SZAWUOT (hebr. tygodnie) święto plonów i pamiątka dnia, w którym Bóg przekazał Mojżeszowi tablice z przykazaniami. Celebrowane jest przez studiowanie Tory w noc poprzedzającą Szawuot, zdobienie synagogi roślinami i kwiatami, a także odczytywanie Księgi Rut. Więcej na str. 19

SZIWA (hebr. siedem) siedmiodniowa żałoba po bliskim krewnym.

SZMA, Szema (hebr. słuchaj) jedna z najważniejszych modlitw, zaczynająca się od słów „Słuchaj Izraelu, JHWH jest naszym Bogiem, JHWH jest Jeden”. Odmawiana jest podczas modłów porannych i wieczornych.

SZOFAR (hebr. róg) instrument dęty, który w (→)Rosz haSzana i na zakończenie (→)Jom Kipur wzywa do pokuty. Szofar najczęściej wykonany jest z baraniego rogu, na pamiątkę barana złożonego w ofierze zamiast Izaaka.

SZTETL (jid. miasteczko) małe miasteczko zamieszkane w większości przez ludność żydowską, często o specyficznym układzie urbanistycznym, wynikającym ze współistnienia religii chrześcijańskich i żydowskiej. Sztetlech (l.mn. od sztetl) były istotnym elementem krajobrazu kulturowego Europy Środkowej i Wschodniej; II wojna światowa przyniosła ich całkowitą zagładę.

ŚCIANA PŁACZU, ŚCIANA ZACHODNIA fragment muru dziedzińca Drugiej Świątyni Jerozolimskiej (ok. 20 r. p.n.e.). Wyznawcy judaizmu wierzą, że jest to szczególne miejsce łączności z Bogiem i jest ono ważnym miejscem modlitw. Pielgrzymujący do Ściany Płaczu zostawiają w jej szczelinach karteczki z prośbami do Stwórcy, tzw. *kwitelech*.

ŚWIĘTO SZAŁASÓW zobacz: Sukkot.

TANACH hebrajska nazwa Biblii. W skład Tanachu wchodzi Pięcioksiąg Mojżesza, księgi prorockie i pisma hagiograficzne. Nazwa Tanach to właśnie skrót od ich nazw: Tora, Newiim, Ketuwim, czyli (→)Tora, Prorocy, Pisma.

TAŁES (jid.) (hebr. *talit* - płaszcz) prostokątny szal modlitewny z (→)cicit na rogach, nakładany przez mężczyznę podczas modlitwy. Zwykle biały, wykonany z wełny, bawełny lub jedwabiu. Tałesy ozdabia się niebieskimi poprzecznymi pasami na pamiątkę barwienia cicit na ten kolor w czasach biblijnych.

TALMUD (hebr. nauka) (→)Tora Ustna, zapis ustnej tradycji judaizmu. Talmud składa się z (→)Miszny i (→)Gemary, zawiera (→)midrasze, (→)halachę, (→)hagady. Rozważania i dyskusje pomiędzy pokoleniami uczonych, spisane na kartach Talmudu, obejmują swoją tematyką niemal każdą dziedzinę życia człowieka.

TEFILLIN (aram. ozdoby) inaczej filakterie, niewielkie, otwierane szkatułki ze skóry lub srebra, które zawierają wypisane ręcznie na pergaminie cytaty z Biblii. Mężczyźni przymocowują je na specjalnych rzemykach do czoła i lewego przedramienia podczas porannej modlitwy.

TISZA BEAW (hebr. dziewiąty dzień miesiąca Aw) święto upamiętniające zburzenie Pierwszej i Drugiej Świątyni Jerozolimskiej. Obchodzona jest jako post, wypełniony praktykami pokutnymi i żałobnymi.

TORA (hebr. prawo, nauka) święta księga judaizmu, składająca się z (→)Talmudu i (→)Tanachu. W wąskim znaczeniu Torą często nazywa się Pięcioksiąg, czyli pierwsze pięć ksiąg Biblii.

TRĄBKI zobacz: Rosz HaSzana.

TREFA (hebr. padlina) produkty spożywcze nieczyste rytualnie (niekoszerne), których spożycie jest według judaizmu zabronione.

TU BISZWAT często nazywany Nowym Rokiem Drzew. Jest to święto natury i wdzięczności za bogactwo Ziemi Izraela, gdzie przyjęto sadzić w Tu biSzwat drzewka, a w niektórych domach spożywa się w uroczystą kolację, (→)seder.

ZIOMKOSTWO (jid. *landsmanshaft*) wspólnota zrzeszająca żydowskich emigrantów pochodzących z tego samego miasteczka lub regionu.